

Historija kvir života u Bosni i Hercegovini, ur. Damir Imamović, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar (SOC), 2025, 271 str.

Na temelju kritike tradicionalne historiografije i preispitivanja njene usmjerenosti na velike (meta)narrative o ratovima, pobjednicima, društvenim previranjima, već od sredine 70-ih godina 20. st. u historiografijama zapadnih zemalja otvorio se prostor za povijesna proučavanja različitih marginaliziranih društvenih skupina. U tom okviru su se, pored ostalih, a svakako zahvaljujući feminističkim teorijama i studijama roda, pokrenula i prva akademska proučavanja povijesti LGBTQIA+ i/ili kvir¹ zajednica, odnosno istraživanja posvećena pitanjima reguliranja i konstruiranja rodnihi identiteta i seksualnih praksi na temelju vladajućih društvenih normi, u različitim sociokulturnim kontekstima i povijesnim epohama.²

Razvojem kvir (queer) teorije, od početka 90-ih godina, dolazi do dekonstruiranja normativnih kategorizacija rodnog i seksualnog identiteta. Naime,

¹ Tek od sredine 1990-ih pojam kvir (eng. *queer*) se postupno usvaja kao odrednica za zajednice osoba različite rodne i seksualne orijentacije kao što su: gej, lezbijske, biseksualne, transrodne, interseksualne, aseksualne, ali i ostale osobe koje žive izvan patrijarhalnih i heteroseksualnih normi.

² Među prvim utjecajnim studijama izdvajaju se radovi: Jonathan Ned Katza, *Gay American History: Lesbians and Gay Men in the U.S.A.*, New York: Crovelli, 1976; Jeffrey Weeks, *Coming Out: Homosexual Politics in Britain from the Nineteenth Century to the Present*, London – New York: Quartet Books, 1977, i studija Johna Boswella: *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality. Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century*, Chicago: The University of Chicago Press, 1980. Pored navedenih, usp. i neke od radova koji nastaju od 1990-ih nadalje: Lillian Faderman, *Odd Girls and Twilight Lovers: A History of Lesbian Life in Twentieth-Century America*, New York: Columbia University Press, 1991; Allan Bérubé, *Coming Out Under Fire: The History of Gay Men and Women in World War Two*, New York: Plume, 1990; Emma Donoghue, *Passions Between Women: British Lesbian Culture 1668–1801*, London: Scarlet Press, 1993; Florence Tamagne, *A History of Homosexuality in Europe, Vol. I & II: Berlin, London, Paris 1919–1939*, New York: Algora Publishing, 2004; Dagmar Herzog, *Sex after Fascism: Memory and Morality in Twentieth-Century Germany*, Princeton: Princeton University Press, 2005; *British Queer History: New Approaches and Perspectives*, ur. Brian Lewis, Manchester: Manchester University Press, 2013.

kvir se ne tretira više samo kao kategorija identiteta, već prije svega kao vid kritičke analize kojom se razotkrivaju i propituju samorazumljive pretpostavke i hijerarhijski odnosi moći. Unutar ovog teorijskog pristupa kritički se propituju presijecanja kategorija klase i rase s rodom i seksualnošću koja do vode do marginalizacije i isključivanja, te afirmiraju intersekcionalni pristupi u analizi prošlosti, kao i nove istraživačke metode kviranja (eng. queering) historije koje zahtijevaju i promatranje prošlosti sa skepsom, naglašavajući mjesta preklapanja, nepredvidivosti, zauzimanje kritičkog stava prema vlastitim pretpostavkama i kontinuirano preispitivanje uloga koje istraživači/ice imaju prilikom istraživanja prošlosti i ispisivanja novih tumačenja povijesnih zbivanja i povijesti različitih manjinskih skupina.

U posljednjem desetljeću i u nekim od država na postjugoslavenskom prostoru bilježi se blagi porast interesovanja za dokumentiranje i istraživanje povijesti LGBTQIA+ zajednice. Ipak, izuzev manjeg broja akademskih zbornika radova,³ nekoliko magistarskih radova i zapažene doktorske disertacije povjesničara Franka Dote,⁴ u okviru glavnoga toka nacionalnih historiografija kvir teme se vrlo rijetko obrađuju i do danas nije objavljeno niti jedno sintetsko djelo o povijesti kvir osoba s ovih prostora. U okviru savremene bosanskohercegovačke historiografije, nije objavljena niti jedna znanstvena studija o povijesti LGBTQIA+ zajednice, pa su, pored knjige Saše Gavrića i Jasmine Čaušević, osobne arhive i aktivistička dokumentacija organizacija civilnog društva, te usmena historija do ove godine bile jedini vid arhiviranja i stvaranja historije kvir i LGBTQIA+ zajednice u BiH.

Zahvaljujući entuzijazmu i naporima Sarajevskog otvorenog centra (SOC), u okviru četverogodišnjeg projekta "Više od stoljeća" pokrenuto je prvo sveobuhvatno istraživanje historije istospolne seksualnosti i roda u

³ Usp. *Usmena povijest homoseksualnosti u Hrvatskoj*, ur. Gordan Bosanac i Zvonimir Dobrović, Zagreb: Domino, 2007; *Među nama: Neispričane priče gej i lezbejskih života*, ur. Jelisaveta Blagojević i Olga Dimitrijević, Beograd: Hartefakt Fon, 2015.

⁴ Usp. *Javna i politička povijest muške homoseksualnosti u socijalističkoj Hrvatskoj (1945.–1989.)*, (odbranjena doktorska disertacija), Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2017. Franko Dota je ove godine objavio i knjigu pod naslovom *Politička povijest muške homoseksualnosti u socijalističkoj Jugoslaviji* u izdanju Frakture iz Zagreba.

BiH, a kao rezultat tog istraživačkog procesa sredinom ove godine objavljena je knjiga *Historija kvir života u Bosni i Hercegovini*. Glavni urednik i jedan od koautora knjige je bosanskohercegovački etnomuzikolog i muzičar Damir Imamović. Ostali koautori/ice su: Amila Buturović, redovna profesorica historije religije i kulture na Univerzitetu York u Torontu, kvir književnica Lejla Kalamujić, Matej Vrebac, komparativist, prevoditelj i urednik portala *lgbti.ba*, te Nikolina Todorović, pjesnikinja i književna kritičarka. Recenzenti i recenzentice knjige bili/e su: dr. Catharine Baker (University of Hall), dr. Mišo Kapetanović (Institute for Hasburg and Balkan Studies) i dr. Edin Hajdarpašić (Loyola University Chicago).

Knjiga je podijeljena u osam tematsko-hronoloških poglavlja⁵ i dva pretpoglavlja, a na kraju donosi popis bibliografskih jedinica i biografije autora/ica i zahvale. Nakon uvodnih riječi direktorice Sarajevskog otvorenog centra (SOC) Emine Bošnjak, u pretpoglavlju "O historiji kvir života u Bosni i Hercegovini", pored kratkog osvrtu na osnovne teorijske pojmove kao što su kvir, rod i patrijarhat(i), ukazuje se na složenost samog istraživačkog pothvata, te na problem stvaranja jedinstvenog metodološkog okvira koji bi omogućio praćenje istih ili sličnih pojava u različitim periodima. Nadalje se naglašava da, iako su, zbog nedostatka prethodnih istraživanja, bili prinuđeni da se posvete tzv. "kvir spottingu", odnosno bazičnom registriranju najrazličitijih pojava kvir života u izvorima iz raznih historijskih perioda, ipak su nastojali napraviti barem preliminarne analize konteksta unutar kojeg su se kvir životi pojavili u razmatranim izvorima iz različitih povijesnih epoha. Ukazuje se i na problem malog broja dostupnih izvora za pojedina, u povijesnom smislu velika razdoblja, ali i na pregršt materijala i vrlo bogatu i raznovrsnu građu za neka druga razdoblja. Tako se navodi da su im, primjerice, s jedne strane bili dostupni sudski arhivi za period

⁵ "Bosansko srednjovjekovlje" (str. 11–17), a potom se istraživanja razvijaju kroz sljedeća poglavlja: "Osmanska uprava (1463 – 1878)" (str. 17–30), "Narodne pjesme, priče i običaji" (str. 35–60), "Austro-Ugarska uprava (1878–1918)" (str. 69–95), "Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca / Jugoslavija" (1918–1941) (str. 107–195), "Drugi svjetski rat (1941–1945)" (str. 181–187), "Socijalistička Jugoslavija (1945–1992)" (str. 187–253) i "Umjesto kraja: počeci kvir aktivizma u Bosni i Hercegovini" (str. 257–262).

Austro-Ugarske i, dijelom, za period Kraljevine SHS/Jugoslavije, dok s druge strane nisu ostvarili uvid u sudske arhive za period socijalističke Jugoslavije. Od pokušaja da se i ova građa istraži odustali su, kako navode, i iz etičkih razloga. Budući da su neki od aktera iz perioda socijalizma, ili njihove porodice i rodbina, još uvijek živi, nisu željeli da ih retraumatiziraju istražujući sudsku arhivsku građu iz tog recentnijeg perioda. Kada je u pitanju prikupljena i istraжена građa, svakako je važno istaknuti i odluku autora/autorica da u okviru ove knjige objave i *scanove* i fotografije izvorne građe.

Budući da, osim Amile Buturović, ostali/e autori/ice ove knjige nisu povjesničari/ke te se njihove znanstvene kompetencije uglavnom baziraju na višegodišnjoj posvećenosti istraživanju tema iz oblasti rodnih i kvir studija, kao i njihovom aktivističkom radu i iskustvu u okviru organizacija koje rade na zaštiti prava LGBTQIA+ osoba i promociji kvir kulture i umjetničkoj produkciji, knjiga nije napisana na temelju standardiziranih historiografskih postupaka niti je težnja samih autora/ica bila da ponude klasičnu historiografsku studiju. Ova knjiga zasnovana je na interdisciplinarnom pristupu koji je, prije svega, podrazumijevao temeljito istraživanje i analizu dostupne arhivske građe – zapisa o homoerotskim strastima iz perioda osmanske vladavine, sudskih i policijskih izvještaja, članaka iz periodike, bilješki infektologa, te narativa iz polja kulture i umjetnosti – i intervju s pripadnicama i pripadnicima kvir zajednice, tačnije protagonistima/cama i sudionicima/cama pojedinih društvenih i subkulturnih (kvir) događaja i dešavanja. Kroz različite povijesne epohe, počevši od perioda srednjega vijeka pa sve do kraja socijalističke BiH, autori/autorice nastoje analizirati, i barem djelimice interpretirati kaznene politike, narodne običaje, usmeno književno stvaralaštvo i jezik (s posebnim fokusom na termine i razvoj terminologije kojom se u istraženim izvorima označavaju osobe istospolne seksualne orijentacije i istospolna seksualna relacija), teološke, političke i medicinske diskurse, kao i različite oblike medijske i kulturne reprezentacije LGBTQIA+ osoba, kako bi (re)konstruirali/e i prikazali/e povijesne scene na kojima su živjeli/e pripadnici/e izrazito heterogene, transnacionalne, multireligijske, multiklasne kvir zajednice.

Prikupljeni i analizirani izvori unutar poglavlja koja istražuju period od uspostave austrougarske uprave do početka 2. svjetskog rata jasno ukazuju da je pitanje odnosa prema LGBTQIA+ zajednici na prostoru BiH oduvijek bilo, u prvom redu, ideološki i politički uvjetovano i da je uglavnom bilo u službi uspostave i osnaživanja različitih (imaginarnih) nacionalnih interesa i izgradnje poželjnih nacionalnih identitetskih konstrukata. Isto tako, analizirani izvori svjedoče o porastu homofobije i proizvodnje homofobnih ideja i narativa koji su imali svoje jasne političke ciljeve. Od predstavljene arhivske građe, pored radova novinara, političara i etnografa Mustafe Mulalića (1896–1983), posvećenih pitanju seksualnosti pojedinih izvođača sevdalinke, posebnu pažnju pobuđuju izvori razmatrani u potpoglavlju naslovljenom “Optužbe za homoseksualnost kao politička strategija – ‘Homoseksualni’ skandal u politici Kraljevine SHS” (str. 137–151). U ovom potpoglavlju prikazana je politička kriza u periodu od 1923. do 1925. godine, a koju su proizvele direktne optužbe za homoseksualnost nekih od ključnih političkih prvaka Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO)⁶, koja je na koncu rezultirala time da je ova partija na izborima održanim 8. 1. 1925. osvojila manji broj mandata i da su novu vladu ponovo činili Radikali Nikole Pašića. Nakon ovog slučaja, u narednom potpoglavlju nudi se osvrt na pseudoznanstvenu studiju *Naši muslimani* (1926) Čedomila Mitrinovića, u kojoj se cjelokupnu muslimansku zajednicu dovodi u vezu s homoseksualnošću, nastojeći je tako u identitarnom i političkom smislu označiti kao manje vrijednu i zaostalu. U kontekstu tadašnjih političkih sukoba i etničkih tenzija, navedene optužbe i pokušaji opravdavanja stigmatizacije cijelog naroda na temelju nekih navodno znanstvenih argumenta služile su za delegitimizaciju muslimanskog nacionalnog identiteta i podupiranje hegemonijskih narativa u službi osnaživanja srpskog nacionalnog projekta. U aktualnom trenutku, analiza ovih povijesnih izvora ima posebnu težinu u bosanskohercegovačkom kontekstu jer, s jedne strane, može pokrenuti

⁶ Pored predsjednika JMO, dr. Mehmeda Spahe (1883–1939), za homoseksualnost u tadašnjoj štampi (*Večernja pošta*, *Srpska riječ*, zvanično glasilo Radikala), optuženi su još neki istaknuti funkcioneri ove političke stranke, prije svih braća Mahmud (1895–1937) i Šefkija (1892–1974) Behmen.

raspravu o pitanju kako zapadne, regionalne i lokalne političke elite i nadalje instrumentaliziraju rodne i seksualne stereotipe kako bi opravdale svoje hegemonijske politike i učvrstile kontrolu nad marginaliziranim i subalternim društvenim skupinama, dok s druge strane, otvara nove linije istraživanja o tome kako se unutar bosanskohercegovačkog društva kvir identiteti prepliću s etničkim, religijskim i političkim identitetima, kako bi se rasvijetlili višeslojni uzroci i manifestacije marginalizacije i stigmatizacije kvir zajednice. Unatoč strahu i teroru koji se vršio nad osobama istospolne seksualne orijentacije, period između dva svjetska rata predstavljen je i kroz prikaz prvog slučaja hirurške prilagodbe spola u Sarajevu, koji je na temelju izvješća objavljenih u lokalnoj štampi, predstavljen u potpoglavlju naslovljenom “Kako je Almasa postala Enver u Sarajevu 1936. godine” (str. 172-178).

S druge strane, kroz analizu narativa usmene književnosti i književnih narativa s prijelaza iz 19. u 20. stoljeće (analizirana su djela Đorđevića, Čerovića, Nastića, Dimitrijevića) analizira se na koji se način uvode kvir teme i kako se reprezentiraju istospolne ljubavi i kvir osobe. Ovi narativi potom se kompariraju s nekim od kanonskih djela bosanskohercegovačke književnosti u socijalizmu, poput pripovijetke “Mustafa Madžar” Ive Andrića i romana “Tvrđava” Meše Selimovića, te se upućuje na to kako se u ovim djelima ukazuje na normativnost i konzervativnost književnih praksi kao i na problem stereotipne reprezentacije kvir osoba i perpetuiranja predrasuda (političkih, identitarnih ili, naprosto, homofobnih), nastalih u ranijim razdobljima. Pored analize književnih tekstova, period socijalizma predstavljen je i kroz istraživanje medijskih prikaza promjene spola ili rasprave o pitanju medikalizacije i dekriminalizacije homoseksualnosti, te prikaza HIV/AIDS epidemije ali i emancipatornih edukativnih aktivnosti dr. Mire Kundurovića u bosanskohercegovačkoj štampi i edukativnim programima TV Sarajeva. U zadnjem dijelu ove cjeline nudi se i prikaz mjesta okupljanja kvir osoba. Posljednje poglavlje u knjizi nudi kratak prikaz povijesti kvir aktivizma na prostoru BiH u posljednja dva desetljeća.

Historija kvir života u BiH predstavlja prvi pokušaj sistematizacije znanja, dokumenata, iskustava, osobnih ispovijesti i arhivske građe kvir zajednica i, kao takva, barem djelomično rasvjetljava i neke aspekte nepoznate povijesti kvir osoba. Ova knjiga stoga predstavlja važnu polaznu osnovu za nova povijesna istraživanja.

Za autore i autorice koji/e su u dugom procesu istraživanja morali/e da savladaju umijeće koautorskog pisanja, ova je knjiga postala prostor osnaživanja, solidarnosti i razvijanja osjećaja zajedništva. Budući da autori/ce ove knjige ne kriju svoju aktivističku dimenziju, propitujući uvjete i okolnosti pod kojima tzv. većina u našem društvu uživa prava i slobode dok su manjinama ta ista prava i slobode osporene, važno je napomenuti da se promocija prve historije kvir osoba u BiH – održana u Historijskom muzeju Bosne i Hercegovine, 4. jula 2025. godine u okviru Festivala Kvirhana – okvalificirala kao skup “visokog rizika” koji se kao takav morao realizirati pod zaštitom policije.

Za sve koji/e je budu čitali/e, ova knjiga, pored ostalih, pokreće bar jedno važno istraživačko pitanje i otvara (etičku) dilemu: kako će se od sada pisati povijest našeg zajedničkog prostora življenja, čiji će životi i nadalje dobivati (prekomjernu) pozornost, a čiji će, pak, ostati pohranjeni u sjeni ili, kako ovdašnja javnost voli da istakne “unutar vlastita (?) četiri zida” te je li nedostatak akademskog znanja o kvir povijesti jedan od faktora koji omogućavaju nastavak ugnjetavanja kvir osoba odnosno *kvir života* na ovom prostoru?

Ajla Demiragić